

ТАҒЫЛЫМДЫ ТАРИХ

Графикалық білімнің дамуы

Графикалық білімнің елімізде дамуы өзінің тарихы тамырларының негізінде жетіріліп отырды. VIII-XII ғасырларда Ұлы Жібек жолы белгілі бір дәрежеде білім, ғылым, өнер, қала құрылысының дамуына әсер еткен экономикалық өркендеу үшін қолайлы жағдай жасады. Сауда қатынастарының өсіп келе жатқан қарқындылығы ғалымдар мен практиктерге білімнің шоғырлануы, әртүрлі елдердің өркеніеті мен мәдениетін кристалдау және синтездеу тұрғысынан жақсы әсер етті.

Жақсылық ЖАҢАБАЕВ,
Сәулет кафедрасының
профессоры,
педагогика ғылымдарының
докторы

Графиканың дамуына елеулі үлес қосқан ерте орта ғасырдың көрнекті өкілдерінің бірі Әл-Фараби (870 - 950) болды, оның бай ғылыми мұрасы әлі жеткілікті игерілмеген: «... соңғы уақытқа дейін негізінен оның философиялық, музыка теориясы және жаратылыстану ғылымы еңбектері зерттелді», ал геометрияға, графикалық білімнің дамуына қосқан үлесі әлі жеткілікті зерттелген жоқ. «Ғылымдардың тізбегі» кітабында ол практикалық

және теориялық геометрияға сілтеме жасай отырып, «Геометрия ғылымы» бөлімінің сипаттамасын береді. «Практикалық геометрия егер ағаш ұстасы қолданса, ағаш дененің, егер темір ұстасы қолданса, темір дененің, егер тас қалаушы қолданса, тас дененің сызықтары мен беттерін, егер ол жер өлшегіш болса, жер беттерін қарастырады». Шебер иеленуі керек білімнің мазмұнын сипаттай отырып, ол сызық, бет, шаршы, дөңгелек және үшбұрышты дене ұғымдарын материяның бір түрі ретінде игеру қажеттілігін көрсетеді. Әл-Фараби кеңістіктік пішіндерді денелер деп атайды және оларды бір уақытта геометрия мен практикалық өнердің пәндеріне жатқызады.

Ғылыми трактаттары ғалымның қызығушылықтарының алуан түрлілігін көрсетеді. Кейбіреулері қолөнершілер мен халық шеберлеріне, басқалары жоғары білікті мамандарға, сәулетшілерге, ою-өрнектерді орындайтын суретшілерге арналған. Алайда, бұл мамандардың барлығын сызу біліміне, біліктілігімен дағдыларына деген қажеттілік танымы біріктіреді. Геометриялық есептерді шешу бойынша тұрақты сабақтар - олардың графикалық білім саласындағы біліктілігін арттырудың шарты. Әл-Фарабидің қолжазбаларында пішіндерді сызу және геометриялық теоремаларды дәлелдеу бойынша ұсыныстар берілген. «Геометриялық пішіндер туралы рухани шебер тәсілдер мен табиғи құпиялар кітабы» атты трактат Қазақстан, Орта Азия және Таяу Шығыстағы графикалық білімнің табысты дамуының жарқын дәлелі болып табылады.

Орта ғасырларда практикалық жұмыста және трактаттар жазуда қолданылатын графикалық жұмыстар мен өдістердің барлық түрлерін сипаттауға мүмкіндік беретін бай терминология болды. Сызба құралдары ғана емес, сонымен қатар графикалық сызықтар, кесінділер, геометриялық пішіндер, сондай-ақ геометриялық есептеулер мен дәлелдерді орындау үшін әртүрлі әрекеттер белгілі бір атауларға ие болған. Археологиялық зерттеулер Қазақстанның кең аумағында құрылыстың сақталған элементтері біздің дәуіріміздің басына дейін ежелгі қалалар болғанын көрсетеді. Сол кезде Ис-

фиджаб, Тараз, Фараб, Сығанақ, Құмкент, Созақ және тағы да басқа Жібек жолының көруен жолындағы елді мекендердің негізгі түрлері анықталды. Чига, Урбакент, Қойлық, Баласағұн хандар резиденциялары және Ақыр-тас, Баба-Ата, Ақ Сүмбе феодалдардың жекелеген бекіністері белгілі.

Айша-бибі кесенесінің көптеген зерттеушілері Қазақстан сәулетшілері жүзеге асырған жобалау-графикалық жұмыстың сәулеттік ерекшеліктеріне назар аударады. Өлшемдестікті зерттей отырып, олар гязаны қолданумен қатар, ұзындықтың өлшем бірлігі ретінде квадраттың екі жағы мен диагональдарын дәйекті бөлу әдісі қолданылады деген қорытындыға келді. Құрылыс элементтері шамаларының барлық өлшемдері оларды гяздың мөні 64,5 см тең болғанда 1/2 еселігімен геометриялық прогрессияға салу арқылы анықталды. Элементтердің өлшемдестігі құрылысқа жобаның графикалық жұмысы арқау болды деген қорытындыға келді. Тек осындай жағдайларда құрылымның тепе-теңдігін, тұрақтылығын және құрылыс жұмыстарын сәтті ұйымдастыруды анықтау мүмкін болады.

Моңғолдардың ойсырата жорықтары, Темірдің өзара тартысты және жаулап алу соғыстары, жоңғар қалмақтарының басып кіруі қазақстандық ежелгі дәуірдің бірегей өңделмеген құрылыстарын қирандыға айналдырды. Археологиялық қазбалар: сәулет жауһарларын жобалауға және салуға мүмкіндік берген олардың бұрынғы ұлылығын және жанама түрде ерекше графикалық білімін айғақтайды. Болашақ мамандар үшін бекініс түріндегі Баба Ата қалашығы VIII ғасырда сарай үлгісіндегі ғимараттар кешеніне қайта салынғанын және кейіннен округ билеушісінің резиденциясына айналғанын білу маңызды. Қала құрылысшыларының инженерлік-техникалық шеберлігі туралы азаматтық ғимараттар да айтады. Отырарда, Таразда, Тоқабкентте, Сұқдықта, Баба - ата да су құбыры желісі салынды. Оның құрылысы үшін қыш құбырларын төсеу арқылы жерасты күмбезді туннельдер салынды. Сонымен қатар, Таразда және Талхарда көпір құрылыстары болды.

Кейінгі орта ғасырларда (X-XII ғасырлар) инженерлік-қала құрылысы мәдениеті тек оңтүстік-шығыста ғана тарала бастады. Қазақстанның басқа аумақтарында да құрылыс табысты дамыды, ол археологиялық қазба жұмыстары арқылы анықталған болатын. Жалпы алғанда, Торғай, Жыланшық, Кенчир, Жезді, Сарысу өзендерінің бассейндерінде 60-тан астам қалашық анықталған. Қарахан дәуіріндегі Бабаджа-Қатын, Қарахан, Айша-бибі, Жұбан-ана кесенелері және түрлі сәулет ескерткіштері графика саласындағы үлкен жетістіктерді айғақтайды. Өз заманының инженерлік ойының жоғары деңгейіне сәйкес келетін ескерткіш - Яссы қаласындағы (қазіргі Түркістан қаласы) Қожа Ахмет Яссауи кесенесі халық даналығының материалдық көрінісі болды. Бұл мешіт, жиналыс залы, кітапхана, қажыларға арналған тұрғын үй, ас ішетін асхана, ғимарат ішіндегі құдығы бар құдықтан тұратын сәулет кешені. Ғимарат бүгінде біртұтас болып көрінеді. Шын мәнінде, ол сегіз тәуелсіз блоктан тұрады, оның сейсмикалық төзімділігінің құпиясы (үлкендігіне қарамастан биіктігі 37,5 метр) осыған негізделген. Қабырғалардың қалыңдығы 1,8 метрден 3 метрге дейін жетеді. Барлық шығыс құрылымдары сияқты күмбез бар. Оның диаметрі - 18,2 метр, ол Орта және Таяу Шығыстағы ең үлкендердің бірі. Көлемі жағынан үлкен ол барлық басқа қару-жарақ элементтерінің графикалық құрылымы мен құрамын анықтады.

Қожа Ахмет Яссауи кесенесі ондаған жылдар бойы бірнеше тәсілдерде салынып келді. Сонымен қатар, құрылысшылар ғана емес, шеберлер де ауыстырылды. Ғимаратта құрылысты аяқтаған шеберлердің есімдері - Убайдулла Садр, Қожа Хасан және Шәмс Абдаль Вахаби - Шығыс қайта өрлеу дәуірінің соңғы кезеңінде салынған ескерткіштің шынайы жасаушылары қалды. Олар белгісіз сәулетшілердің мыңдаған атауларынан бөлініп алынған, оған өз заманының сәулет теориясы мен практикасын терең білумен лайық болған.

Бүгінгі таңда біздің аумақта аймақтық графикалық мектептің анық көрінген сипатымен ағаштан да, тастан да жасалған сәулет ордерінің (бұл термин арқалық-бағанды

құрылысты көркем графикалық өңдеуге негізделген композиция түрін білдіреді) өдемі үлгілері сақталған. Талас алқабынан тас бағаналар тобы, Түркістан қаласынан, Шымкент маңындағы Сайрам ауылынан және басқа жерлерден ағаш бағаналар туралы үлкен әдебиеттер бар. Ол негізінен олардың сәулеттік ерекшеліктерін ашады. Бізді оларды құру үшін қажетті графикалық білімнің түсірілген деңгейі қызықтырады, ол осы бағандарды ескерткіштер ретінде қарастыруға және мұражайларда халықтың меншігі ретінде сақтауға мүмкіндік береді.

Мысалы, ою-өрнектер графикада белгілі Сайрам бағанасының капителинен ою-өрнекті толығымен ығыстырған эпиграфиканың молдығы бар ағаш және тас бағаналардың айрықша ерекшелігін атап өтеміз. Мұның бәрі оның жобалау бойынша да, материалда орындау бойынша да ою-өрнек графиканың жеке дамуының дәлелі болып табылады. Орта Азия мен отандық ғалымдардың ортағасырлық кезеңдегі графикалық еңбектерінің ерекшелігі өмірмен, өз заманының тәжірибесімен байланысы болып табылады. Бұл ерекшелік оларды грек математиктерінің еңбектерінен ерекшелендіреді, олар өз еңбектерін әдетте тек білімді адамдар үшін жазған. Бұл ретте олар практикалық міндеттерді шешуден аулақ болды. Әл-Хорезми, Әл-Фараби, Әл-Бируни трактаттары тек ғалымдарға ғана арналмаған, олар қолөнершілерге, диқандарға, құрылысшылар мен көпестерге практикалық жұмыс үшін арналған.

Орта Азия мен Қазақстандағы ортағасырлық графикалық білім берудің жетістіктері мен табыстары Батыста қайта өрлеу дәуірін дайындады. Бұған Леонардо Пизанскийдің Араб даналығының «латын төгі» үшін маңыздылығы туралы әйгілі мәлімдемесі дәлел. Графикалық білімнің негіздері орта ғасырдың басында пайда болды деп сеніммен айта аламыз. Бұған ежелгі мысырлықтардың, гректердің, римдіктердің графикалық білімдерін және қолданбалы геометрия бойынша араб теоретиктерінің ілімдерін шығармашылықпен дамыған қазақстандық ойшылдар да елеулі үлес қосты. Геометрия, оның ішінде графика тарихын, оның құрылыс қолөнерінің дамуындағы рөлін білу болашақ инженерлерге жаңа техниканы, технологиялық жабдықтар мен сәулет құрылыстарын жобалаудағы этникалық тамырларға сүйене отырып, шығармашылық қабілеттерін жетілдіруге көмектеседі.

Олар елжандылыққа, туған жерге немесе журналистика мамандығына байланысты болуы мүмкін. Шығарманы орфографиялық, пунктуациялық ережелерді сақтап, өз ойыңызбен жазсаңыз, ұтасыз.

Ауызша емтиханда комиссия мүшелері тапсырушылардың сөйлеу мәдениетіне, сөз саптауына, білім-білігіне қарайды. Нақтырақ айтсақ, осы емтиханда үш сұрақтан тұратын билет беріледі. Ол сұрақтар тарихқа, әдебиетке немесе журналистика теориясына байланысты болуы мүмкін. Ауызша емтиханға барынша дайындалып барғаныңыз өзіңізге жақсы. Мысалы, өзіңізбен бірге портфолио дайындап кірсеңіз дұрыс болады. Ол портфолио оқушының баспа бетінде жарияланған мақалалары немесе жазған өлең, шығармалары болған жөн. Шығармашылық емтиханда комиссия мүшелері үміткердің журналистика мамандығына деген қабілетін тексереді. Сол үшін журналист болуды армандайтын өрбір талапкерге жақсы дайындық қажет.

Болашақ журналист, ҰБТ-да міндеттелген екі пәннен жоғары балл жинауыңыз қажет. Жазбаша емтиханда шығарманы асықпай, өз ойыңызбен жазыңыз. Шығарманы жоғары деңгейде жазу үшін көркем әдебиетті көп оқығаныңыз жөн. Сондай-ақ, мақал-мәтелді, тұрақты сөз тіркестерін, Абайдың қара сөздерін жаттап жүрсеңіз, көп көмек болады. Ауызша емтиханға дайындалғанда журналистикаға қатысты терминдерді алдын-ала зерттеп, дайындалғаныңыз абзал. Жеке портфолио әзірлеуді ұмытпаңыз. Орфографиялық және орфоэпиялық заңдылықтарды қайталап шықсаңыз, артық болмайды. Ең бастысы бойдағы қорқыныш пен күдікті жеңе білу. Журналистика мамандығына тапсыратын түлектерге сәттілік тілейміз!

Ақбота ЕРКІНБЕК,
ФИ-18-1к2 тобының студенті,
Нағима БАЗАРБЕКОВА,
«Қазақ тілі мен әдебиеті»
кафедрасының
аға оқытушысы, жетекші

СӨЗ ЗЕРГЕРІ

Журналист болғыңыз келсе...

Бүгінде журналистика мамандығын таңдайтын жастар аз емес. Әдетте, олар журналистика мамандығына түсу үшін қандай емтихандарды тапсыратынын білмей, шатасып жатады. Өйткені, бұл мамандыққа құжат тапсыратын түлектер тек ұлттық бірыңғай тестілеу сынақтарын тапсырумен шектелмейді, шығармашылық емтихан тапсыруы керек. Ол қандай емтихандар?

ҰБТ тапсырғанда, кез келген оқушы мамандығына сай бесінші пән таңдауы қажет. Былтыр мен де бесінші пән таңдауда көп қиналған едім. Өйткені, түлектердің басым көпшілігі сияқты журналистика мамандығына түсу үшін бесінші пән

ретінде «Қазақ әдебиетін» таңдау керек деп ойлады. Бірақ, бұл - қате пікір. Өйткені, журналистика мамандығын таңдаған түлектер ұлттық бірыңғай тестілеу барысында «Қазақстан тарихы» мен «Оқу сауаттылығы» пәндерінен жоғары балл жинаса жеткілікті. Бұл екі пәннің әрқайсысынан шекті меже - 20 балл, яғни екеуін қосқанда қырық балл жинаған абзал. ҰБТ тапсырып болған соң, шығармашылық емтихан тапсыру үшін өзіңізге ұнайтын, журналистика мамандығына дайындайтын жоғары оқу орнын таңдау қажет.

Осы тұста, біздің танымал жоғары оқу орнындағы филология факультетінде журналистика мамандығына оқытуға құжаттар қабылдайтындығын айрықша атап айтқанымыз абзал. Университетіміз отандық жоғары оқу орындарының жалпы рейтинг бойынша еліміз бойынша құрметті үшінші орынды және ұтып алған гранттар

саны бойынша да үшінші орынды иеленіп отыр. Оңтүстік аймақта ОҚМУ - оқытушылар мен студенттер құрамындағы ғылым, спорт, музыка және шығармашылық жұлдыздар саны бойынша, сонымен бірге әлеуметтік-тәрбиелеу жұмысының жоғары деңгейі бойынша да сөзсіз көшбасшы. М.Әуезов атындағы ОҚМУ - көп салалы білім беру мекемесі екенін айта кеткіміз келеді.

Шығармашылық емтихан екі бөлімнен тұрады. Ең жоғарғы балл - 80. ҰБТ еңсеткішімен қосқанда журналистика мамандығын таңдаған түлектер ең жоғарысы 120 балл жинай алады. Шығармашылық емтиханның бірінші бөлімі - жазбаша, екінші бөлімі ауызша өтеді. Жазбаша емтиханда берілген үш тақырыптың біріне шығарма жазуыңыз керек. Берілетін уақыт - 3 сағат. Маған жазбаша емтиханда өзім дайындалған тақырыптар келді.